

Παραγωγική ανασυγκρότηση τίνος, για ποιον και με ποια προοπτική;

Από την έναρξη της επιβολής του καθεστώτος των μνημονίων παρατηρείται πρωτοφανής πτώση της παραγωγής στην Ελλάδα, με συνακόλουθη αύξηση της ανεργίας και εξαθλίωση των εργαζομένων. Βάσει στοιχείων επιβεβαιώνεται ότι «από το 1950 δεν υπάρχει άλλη αναπτυσσόμενη χώρα που να γνώρισε τόσο αιφνίδια μείωση του ΑΕΠ από το 1950 έως σήμερα σε καιρό ειρήνης.

Ακόμη όμως και αν συμπεριλάβει κανείς χώρες του Τρίτου Κόσμου αλλά και χώρες που βρίσκονται σε εμφύλιο πόλεμο, η Ελλάδα βρίσκεται μέσα στην πρώτη τριάδα της καταστροφής μετά τη Ζιμπάμπουε και τη Συρία» (Financial Times όπως παρατίθεται στο INFOWAR: 2015).

Αυτή η καταστροφική κατάσταση, με τη γενικευμένη αποδιάρθρωση της παραγωγής και της κοινωνίας, οδηγεί σε εναγώνια αναζήτηση διεξόδων από το αδιέξοδο. Έτσι, κεντρική θέση στον λόγο που αρθρώνουν πολιτικοί και κοινωνικοί φορείς, ερευνητές, δημοσιογράφοι και δημοσιολόγοι, κατέχει η ανάγκη «παραγωγικής ανασυγκρότησης». Βέβαια, το περιεχόμενο αυτής της ανασυγκρότησης κυμαίνεται σε συνάρτηση με τα συμφέροντα που εξυπηρετεί ο καθένας και με τη διάγνωση των αιτιών της βαθύτατης κρίσης. Από τη σκοπιά της αστικής τάξης, χαρακτηριστική είναι η εκδήλωση του ΣΕΒ με θέμα «Παραγωγική ανασυγκρότηση και τεχνολογικές προτεραιότητες. Επιχειρηματικότητα και έρευνα – μια νέα εταιρική σχέση για μια ανταγωνιστική οικονομία» (6.11.2012). Γίνεται λόγος περί του τι είναι παραγωγικό και τι αντιπαραγωγικό, με έμφαση σε επιμέρους επιλογές οικονομικής πολιτικής, π.χ. «Αυτό που κατέρρευσε, και το οποίο μόνο ως κορυφαία παρεξήγηση και αυταπάτη θα μπορούσε να υιοθετηθεί ως περιεχόμενο της παραγωγικής ανασυγκρότησης που χρειάζεται η χώρα, είναι η αντιπαραγωγική συγκρότησή της την περίοδο 2000-2009, για να αρκεσθούμε στα έργα της προηγούμενης δεκαετίας» (Ιωάννου: 2014). Έτσι, ο όρος έχει μετατραπεί σε κοινό τόπο-ρητορικό σχήμα με αρκούντως ασαφές και αφηρημένο περιεχόμενο: «Δίνουμε έμφαση στην παραγωγική ανασυγκρότηση της

* Ο Δημήτρης Πατέλης είναι αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφίας στο Πολυτεχνείο Κρήτης.

χώρας, στηρίζοντας τους τομείς στους οποίους έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα (τουρισμός, πρωτογενής παραγωγή, ναυτιλία)» (Μεϊμαράκης: 2015). Μέχρι και Υπουργείο «Παραγωγικής Ανασυγκρότησης, Περιβάλλοντος και Ενέργειας» υπήρξε (27/1-20/9/2015).

Η όλη κατάσταση «αρκετές φορές προκαλεί αμηχανία στην αριστερά, μία αμηχανία την οποία η αριστερά επιδιώκει να διαχειριστεί μέσω της εξαγγελίας του τύπου “η Ελλάδα χρειάζεται ένα σχέδιο παραγωγικής ανασυγκρότησης”» (Χαρισσιού-Καλλιαντόπουλος: 2014).

Για να διευκρινιστεί τι είναι αυτό που έχει αποσυγκροτηθεί λόγω της κρίσης και του καθεστώτος αποικίας χρέους που έχει επιβληθεί σε χώρες σαν την Ελλάδα και για τη διακριβωση του είδους της ανασυγκρότησης που απαιτείται, σε συνδυασμό ή/και σε αντιδιαστολή με τα όσα επαγγέλλονται διάφοροι φορείς, είναι αναγκαίο να γίνουν ορισμένες στοιχειώδεις διευκρινίσεις αναφορικά με την κυρίως συγκρότηση του σύγχρονου παγκόσμιου κεφαλαιοκρατικού συστήματος, τις αντιφάσεις του, τα συγκρουόμενα συμφέροντα και τις αντίστοιχες προοπτικές ανασυγκρότησης. Δεδομένων των ανταγωνιστικών κοινωνικών συμφερόντων, υπάρχουν ανταγωνιστικές ερμηνείες της κρίσης και ανταγωνιστικές στρατηγικές διεξόδου-ανασυγκρότησης (Μαυρουδέας: 2015).

Χρειάζεται λοιπόν, βάσει μιας θεωρητικής περιοδολόγησης της κεφαλαιοκρατίας, να επισημανθούν βασικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κεφαλαιοκρατίας και της αντιφατικότητας της αξιοποίησης της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου. Έμφαση πρέπει να δοθεί στη δομική κρίση του κεφαλαιοκρατικού συστήματος και στην αναγκαιότητα αλλαγής τεχνολογικού υποδείγματος για τη διέξοδο του κεφαλαίου από την κρίση, μέσω της κλιμάκωσης της διαδικασίας επανεξοπλισμού-επαναπροσανατολισμού της παραγωγής, βάσει του πλέγματος τεχνολογιών που συγκροτούν το τρίτο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης.

Αν επιχειρούσαμε να δώσουμε έναν οριακά συνοπτικό ορισμό του σημερινού σταδίου ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας, του παγκοσμιοποιημένου ιμπεριαλισμού, θα λέγαμε ότι είναι το διακρατικό-μονοπωλιακό στάδιο της κεφαλαιοκρατικής υπαγωγής της ανθρωπότητας στους διεθνικούς-πολυεθνικούς μονοπωλιακούς ομίλους. Ο παγκοσμιοποιημένος ιμπεριαλισμός είναι ένα ιδιαίτερο στάδιο ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας: είναι η κεφαλαιοκρατία στο στάδιο εκείνο της ανάπτυξής της, στο οποίο έχει διαμορφωθεί η κυριαρχία των διεθνικών μονοπωλιακών ομίλων και του χρηματιστικού κεφαλαίου, έχουν αποκτήσει εξαιρετική σημασία οι ακαριαίες χρηματοπιστωτικές ροές, δημιουργείται η τεχνολογική βάση ενοποίησης της παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα από αυτούς τους ομίλους, κλιμακώνεται η ανακατανομή του κόσμου μεταξύ των διεθνικών μονοπωλιακών ομίλων, και πάλη για την ανακατανομή εδαφών, υπε-

δάφους, θαλασσών, αέρος, διαστήματος και ισχύος μεταξύ των μεγαλύτερων κεφαλαιοκρατικών χωρών και των πόλων τους (αναλυτικότερα βλ. Πατέλης: 2014α, 2014β). Η Ελλάδα, λόγω της θέσης και του ρόλου της στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας (ευρισκόμενη στην περιφέρεια της ευρωζώνης), αποτελεί «ασθενή κρίκο» του παγκόσμιου συστήματος. Εδώ εκφράζεται με ιδιαίτερη ένταση, αλλά και με ιδιόμορφο τρόπο, η παγκόσμια κρίση μέσα από ένα σύνθετο πλέγμα εθνικών, γεωπολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών κ.ά. αντιφάσεων. Η κατάσταση αυτή οδηγεί, αφενός, σε δραματική όξυνση της ταξικής επίθεσης με επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου της μεγάλης πλειοψηφίας της εργατικής τάξης και ευρύτερα του εργαζόμενου ελληνικού λαού, αφετέρου σε εμφάνιση νεοαποικιακών μορφών εκμετάλλευσης, ιδιαίτερα μέσω του εργαλείου του δημοσίου χρέους.

Το κεφάλαιο, ως κοινωνική σχέση παραγωγής, επιτελεί ιστορικά έναν αναγκαίο ρόλο, για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της κοινωνίας συνολικά. Επιτελεί αυτό τον ρόλο, στον βαθμό που είναι αναγκαίο για τη σύζευξη με την παραγωγή σε ευρεία κλίμακα ορισμένου επιπέδου κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων: μέσω και τρόπων ευρείας κλίμακας εργασιακής επενέργειας στη φύση (μηχανών, τεχνολογικών διατάξεων, κ.ο.κ.) και του μαζικού υποκειμένου αυτής της επενέργειας, της εργασιακής δύναμης. Ο Μαρξ, υπό αυτό το πρίσμα εξετάζει το κεφάλαιο ως όρο για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (Marx: 1857, 422). Οι φορείς και τα ιδεολογικά-απολογητικά στοιχεία του κεφαλαίου προβάλλουν το τελευταίο ως συνώνυμο της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, ώστε να διασφαλίζουν και την ιδεολογική-ηθική ηγεμονία. Προβάλλουν έτσι την επιστήμη και την τεχνολογία ως αποκλειστική λειτουργία του κεφαλαίου και το τελευταίο ως μοναδικό και αποκλειστικό εσασί φορέα τις όποιες αναδιάρθρωσης, ανασυγκρότησης και προόδου. Στον αντίποδά τους, και ετεροπροσδιοριζόμενοι ως προς αυτούς, ορισμένοι ιδεολογικοί φορείς του πόλου της εργασίας, εκκινώντας από την άγουσα τάση υπαγωγής επιστήμης και τεχνολογίας στο κεφάλαιο, αναδεικνύουν emphaticά τον «μη ουδέτερο» χαρακτήρα τους, για να καταλήξουν με τη σειρά τους σε πλήρη ταύτιση επιστήμης-τεχνολογίας (ευρύτερα: παραγωγικών δυνάμεων) με το κεφάλαιο (με τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής, αλλά και με την ίδια την αστική εξουσία...). Ως εκ τούτου, χαρίζουν στο κεφάλαιο την «καθολική εργασία», τη δημιουργική δύναμη της «γενικής διάνοιας» της ανθρωπότητας (Μαρξ), δηλ. τον πλέον επαναστατικό παράγοντα κοινωνικοποίησης της εργασίας...²

Ευνοϊκή για τη λειτουργία και την ανάπτυξη του κεφαλαίου δεν είναι η πλήρης και απρόσκοπτη ανάπτυξη όλου του φάσματος δυνατοτήτων των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά μόνο εκείνες οι εκδοχές και κατευθύνσεις από το φάσμα αυτό που συνάδουν με την αυτοαξιοποίηση του κεφαλαίου μέσω της εκμετάλλ-

λευσης της μισθωτής εργασίας, με την κερδοφορία μέσω της απόσπασης υπερ-ξίας από τη μισθωτή εργασία. Ως εκ τούτου, ό,τι υπερβαίνει τις εκάστοτε επιλέξιμες από το κεφάλαιο με αυτό το κριτήριο εκδοχές και κατευθύνσεις ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, προβάλλει ως υπονόμευση του κύριου σκοπού του (της κερδοφορίας). Υπό αυτή την έννοια, η σχέση του κεφαλαίου προς την ανάπτυξη της παραγωγικής επενέργειας του ανθρώπου στη φύση είναι διττή και αντιφατική: αφενός μεν, είναι προωθητική (στον βαθμό που αυτή η επενέργεια συντείνει στην αύξηση της κερδοφορίας), αφετέρου δε, είναι ανασχετική (στον βαθμό που θέτει φραγμούς στην περαιτέρω αύξηση της κερδοφορίας, βλ. Richta: 1967, 68-69).

Η επιστημονική και τεχνολογική επανάσταση, και η αντίστοιχη σχέση προς τη φύση, συνδέονται με τη μετάβαση από την εκτατική στην εντατική ανάπτυξη στο σύνολο της οικονομίας, γεγονός που οδηγεί σε ριζικούς μετασχηματισμούς της δομής και της δυναμικής των παραγωγικών δυνάμεων. Αυτές ακριβώς οι μεταβολές σηματοδοτούν τη μετάβαση στον εντατικό τύπο ανάπτυξης της οικονομίας. Οι παραπάνω διαδικασίες εκτυλίσσονται αντιφατικά.

Εδώ δεν πρόκειται για γραμμικές, εξελικτικές διαδικασίες «καθαρά» τεχνολογικού χαρακτήρα. Πρόκειται για διαδικασίες που συνδέονται με όλο το πλέγμα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και σχέσεων, με προεξάρχοντα τον ρόλο των εργασιακών σχέσεων (σχέσεων παραγωγής) και προϋποθέτουν όλο και περισσότερο την ενεργό, τη συνειδητή παρέμβαση του κοινωνικού υποκειμένου. Πρόκειται για διαδικασίες οι οποίες μάλλον δεν ερμηνεύονται με πληρότητα και επάρκεια από τις διάφορες τεχνοκρατικές θεωρήσεις, αλλά ούτε και από τις μεθοδολογικά παρεμφερείς αντιτεχνοκρατικές τάσεις.

Οποιαδήποτε νέα τεχνολογική τομή (μετάβαση σε νέο υπόδειγμα, «παράδειγμα») δεν εδραιώνεται σε ευρεία κλίμακα στην παραγωγή ακαριαία και απρόσκοπτα. Εμφανίζεται κατ' αρχήν ως αφηρημένη δυνατότητα από το εκάστοτε φάσμα πρακτικών-εφαρμοσμένων διεξόδων που δημιουργεί η βασική έρευνα, η θεμελιώδης συνθετική επιστημονική γνώση, σε μια ανατροφοδοτούμενη σχέση με τις τεχνολογικές δυνατότητες και τις παραγωγικές ανάγκες της εποχής, στον βαθμό και με τον τρόπο που υπαγορεύουν οι κυρίαρχες σχέσεις παραγωγής. Κλιμακώνεται σε εκδοχές πραγματικών δυνατοτήτων, με ερευνητικά προγράμματα εφαρμοσμένου προσανατολισμού, για να μεταβεί σε πειραματικές κατασκευαστικές επεξεργασίες, σε βιομηχανικές παραγωγικές έρευνες, σε συγκεκριμένες ευρεσιτεχνίες, μέχρι να καταστεί παραγωγική τεχνική διά της τεχνολογικής επεξεργασίας της.

Σε κάθε περίπτωση, η τεχνολογική αναδιάρθρωση-ανασυγκρότηση της παραγωγής δεν είναι ούτε η πρώτη, ούτε και η αμεσότερη ή μοναδική «λύση» που επιλέγει το κεφάλαιο για να βρει διέξοδο απ' την κρίση. Ως αποτέλεσμα της

όξυνσης της διαπάλης (που διεξάγεται μεταξύ των πόλων της εργασίας και του κεφαλαίου σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και της πάλης μεταξύ μονοπωλιακών ομίλων, μεταξύ παλαιών και νέων ιμπεριαλιστικών πόλων, μεταξύ μονοπωλιακών και μη μονοπωλιακών κεφαλαίων, κ.ο.κ.) και των συνακόλουθων αλλαγών της παγκόσμιας συγκυρίας, το κεφάλαιο έχει την τάση να προσφεύγει στις εξής «λύσεις», η σε συνδυασμό αυτών: 1. Μεταφορά της παραγωγής, της επιχείρησης, σε χώρες και περιοχές με τον βέλτιστο συνδυασμό εκμετάλλευσης εργασίας, ενέργειας, φυσικών πόρων, μεταφορών, ελαστικότητας αντιρρυσπαντικής νομοθεσίας, κ.ο.κ. 2. Τεχνολογική αναδιάρθρωση της παραγωγής. 3. Μεταπήδηση σε πιο κερδοφόρους, λιγότερο κορεσμένους, κ.ο.κ. κλάδους παραγωγής. 4. Φυγή στη χρηματοπιστωτική σφαίρα, διά της εκποίησης μονάδων παραγωγής, και της στροφής σε χρηματιστηριακές ή άλλες βραχύβιες επενδύσεις, κ.ά. (βλ. αναλυτικότερα Silver: 2003).

Κατά το γίνεσθαι της εισαγωγής της εκάστοτε νέας τεχνολογικής δομής στο σύγχρονο στάδιο της κεφαλαιοκρατίας, αποφασιστικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων για στοχευμένες επενδύσεις σε βασικές καινοτομίες, για τη χρηματοδότηση της σχετικής με αυτές έρευνας και ανάπτυξης, διαδραματίζουν οι φορείς του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Οι τελευταίοι, στον βαθμό που ανιχνεύουν πρακτικά την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους στις παραγωγικές διαδικασίες για τις οποίες παρέχουν πιστώσεις, αρχίζουν την αναζήτηση θεμελιωδώς νέων επενδυτικών διεξόδων. Στρατηγικό ρόλο σε αυτές τις στοχευμένες επενδύσεις διαδραματίζουν οι δημόσιοι πόροι και θεσμοί (κρατικοί και διακρατικοί).

Η ίδια η κρίση και οι επιπτώσεις της επιδεινώνουν μεν το επενδυτικό κλίμα, γεγονός που μπορεί να επιβραδύνει τη διάδοση των επικείμενων καινοτομιών. Ωστόσο, λόγω της ιδιουπίας της κεφαλαιοκρατίας, η χρηματοπιστωτική χρεοκοπία και οι συνακόλουθες καταστροφικές επιπτώσεις της στην πραγματική οικονομία και κυρίως στον κόσμο της εργασίας (κοινωνικός, ταξικός πόλεμος, σε αντιδιαστολή με πολιτικές «κοινωνικής συναίνεσης» και «ζωογόνησης της λαϊκής κατανάλωσης») είναι σχεδόν ο μόνος «ειρηνικός» τρόπος επαναπροσανατολισμού των επενδύσεων σε καινοτομίες που συνδέονται με το νέο τεχνολογικό παράδειγμα, με μόνιμη προοπτική την πλέον πρόσφορη πρακτική βίαιης καταστροφής πλεοναζόντων κεφαλαίων, την προσφυγή σε ευρείας κλίμακας εμπόλεμη σύρραξη.

Μια σταθερή διέξοδος της κεφαλαιακής συσσώρευσης από την ύφεση συνδέεται με εκείνη την ανασυγκρότηση που συνεπιφέρει η εδραίωση και διεύρυνση του πυρήνα του νέου τεχνολογικού παραδείγματος σε νέους βιομηχανικούς κλάδους με μη συνδικαλισμένη εργασιακή δύναμη και πολύ υψηλά περιθώρια κερδοφορίας, δίκην «τεχνολογικής προσόδου» (μονοπωλιακών υπερκερδών). Ορισμένη ανάκαμψη παρατηρείται τότε και στους κλάδους όπου επικρατεί η

προγενέστερη τεχνολογία. Η εναλλαγή παραδειγμάτων γίνεται ανισομερώς, σε μια σχέση συνέχειας ασυνέχειας. Οι καινοτομίες, βάσει του νέου παραδείγματος, αφενός μεν λειτουργούν έχοντας ως ευρεία βάση τους τεχνολογικά κεκτημένα του προγενέστερου παραδείγματος, αφετέρου δε, διεισδύουν, διαχέονται παντού, διανοίγουν δυνατότητες αναβάθμισης της αποδοτικότητας της παραγωγής και της ποιότητας του προϊόντος του συνόλου των κλάδων της παραγωγής. Από τα παραπάνω είναι προφανές ότι η συνδεόμενη με τη διείσδυση και διάχυση του νέου τεχνολογικού υποδείγματος ανασυγκρότηση δεν είναι και δεν μπορεί να είναι ισομερής στο σύγχρονο στάδιο της κεφαλαιοκρατίας.

Από την άποψη της τεχνολογικής συνιστώσας των παραγωγικών δυνάμεων, που λειτουργεί ως βάση της εκάστοτε άγουσας εντατικής ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας, παρατηρείται ορισμένη νομοτελής αντιφατική κλιμάκωση.

Στις αρχές του 20ού αι., ως βάση της εντατικής ανάπτυξης του ιμπεριαλισμού, λειτουργούσαν οι απαρχές, το πρώτο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης (αρχές αυτοματοποίησης σε επίπεδο γραμμών παραγωγής, τμημάτων, εργαστηρίων, ενιαία ενεργειακά-παραγωγικά συγκροτήματα βάσει εξηλεκτρισμού, εν σειρά και εν αλληλουχία παραγωγή-συναρμολόγηση, φορντισμός, τεύλορισμός, κ.ο.κ.). Σε αυτό το τεχνολογικό επίπεδο πρωταρχικό ρόλο διαδραματίζει η εξαγωγή κεφαλαίων έναντι της εξαγωγής εμπορευμάτων, γεγονός που αρχίζει να διαμορφώνει –βάσει του χρηματιστικού κεφαλαίου– το παγκόσμιο σύστημα των σχέσεων παραγωγής, με προνομακό το πεδίο της κυκλοφορίας. Οι κρίσεις και οι πόλεμοι εδραίωναν την πολιτική της κρατικής μονοπωλιακής ρύθμισης σε διάφορες παραλλαγές της. Η εμπειρία της προηγούμενης μεγάλης δομικής κρίσης της κεφαλαιοκρατίας (1929-1933), μας δείχνει ότι προ της εκδήλωσης της κρίσης, παρατηρείται σημαντική επιβράδυνση των ρυθμών εκβιομηχάνισης (Ρίχτα, 70). Από τη δεκαετία του 1930-1940, κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, τα μονοπώλια ανασυγκροτούνται, θέτοντας σε κυκλοφορία «τα συσσωρευμένα αποθέματα εφευρέσεων και διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας και αυξάνουν την πίεσή τους για καινοτομίες. Αυξάνονται γρήγορα οι δαπάνες για τη βασική και την πειραματική επιστημονική έρευνα. Αποκαθίσταται η κοινωνική θέση της τεχνικής. Η οικονομική ανάπτυξη επιταχύνεται ξανά αισθητά» (ό.π.). Η ανάκαμψη αυτή συνδέεται εν πολλοίς με τις κενύσιανές πολιτικές κρατικού παρεμβατισμού, δημοσίων δαπανών, κρατικο-μονοπωλιακής ρύθμισης, οι απαρχές των οποίων συνδέονται με τη δομική κρίση, την ταξική πάλη, τον πόλεμο, την παρουσία και ανάπτυξη του «πρώιμου σοσιαλισμού» και τις στρατιωτικές δαπάνες. Η ανάκαμψη αυτή συνδέεται ιδιαίτερα με τους εργατικούς αγώνες και με την πίεση που εκ των πραγμάτων ασκεί το σύστημα της ΕΣΣΔ και των χωρών του «πρώιμου σοσιαλισμού» που προέκυψε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο³.

Το δεύτερο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης (που συμπύπτει με τη ραγδαία άνοδο των πολυεθνικών) άρχισε στα τέλη της δεκαετίας του '70 και στη δεκαετία του '80, οπότε παρατηρείται η μετάβαση σε άλλο επίπεδο της κατ' εξοχήν εντατικής ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας, στην εντατική διαμόρφωση ενός πληροφοριακού τεχνολογικού συγκροτήματος (διαφόρων επιπέδων χρήση Η/Υ, εκμηχάνιση-αυτοματοποίηση επεξεργασίας, συσσώρευσης και ροών πληροφορίας στη διοίκηση της παραγωγής, εφαρμογές ρομποτικής, ενιαία αυτοματοποιημένα συμπλέγματα, έναρξη παραγωγής αυτομάτων μέσω αυτομάτων, έναρξη αυτοματοποίησης κλάδων, παραγωγική χρήση της διαστημικής, έναρξη τηλεματικής και διαδικτύωσης σε παγκόσμιο ιστό). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αναδιαρθρώσεις σε επίπεδο εργασιακών σχέσεων και σχέσεων παραγωγής, που προωθούνται με την κινούμενη στον αντίποδα της «γραφειοκρατικής ακαμψίας» της παραδοσιακής κρατικομονοπωλιακής ρύθμισης στρατηγική του νεοσυντηρητισμού-νεοφιλελευθερισμού.

Στις μέρες μας σημειώνεται νέα καμπή στις παραγωγικές δυνάμεις, μια καμπή που προετοιμάζει το έδαφος για το επικείμενο τρίτο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης. Το φάσμα δυνατοτήτων αυτού του σταδίου διανοίγεται από νέες κατακτήσεις της βασικής επιστημονικής έρευνας. Επίκειται, λοιπόν, εντατικότερη προώθηση-αναβάθμιση της αυτοματοποίησης και του πληροφοριακού-τεχνολογικού συγκροτήματος, αναβάθμιση της διαδικτύωσης, των τηλεπικοινωνιών, των βιοτεχνολογιών, των νανοτεχνολογιών, ανάδειξη νέων ισχυρότερων πηγών ενέργειας με υψηλό συντελεστή απόδοσης, αλλά και νέων ευέλικτων τρόπων αξιοποίησης ήπιων και ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (με αντίστοιχη αποκέντρωση παραγωγικών διαδικασιών), νέων δυνατοτήτων επίδρασης στον άνθρωπο και στον ανθρώπινο ψυχισμό, ενεργειακή αξιοποίηση του υδρογόνου, κ.ο.κ. Οι πολυεθνικές εταιρείες και οι χώρες που ελέγχουν και διαχειρίζονται αυτές τις κατακτήσεις της επιστημονικοτεχνικής προόδου, κατέχουν ηγεμονική και κυρίαρχη θέση στον κόσμο⁴. Βάσει σχετικών προβλέψεων (βλ. Долгосрочный прогноз), η δημιουργία ενός συγκροτημένου αναπαραγωγικού πυρήνα βάσει νέων τεχνολογιών από ορισμένες χώρες, και οικονομικούς ομίλους, κατά τα φαινόμενα αναμένεται να λάβει χώρα ανισομερώς μεν, πλην όμως αισθητά, σε διάστημα δεκαετίας. Από τις υπάρχουσες τάσεις μπορούμε να θεωρήσουμε ως βασικές κατευθύνσεις-κλειδιά του νέου τεχνολογικού παραδείγματος τις εξής: ενεργειακές τεχνολογίες (βελτιστοποίηση δεδομένων και προώθηση άλλων ενεργειακών πηγών που εδράζονται σε νέες φυσικές αρχές), βιοτεχνολογίες (εδραζόμενες σε επιτεύγματα της μοριακής βιολογίας και της γενετικής μηχανικής, αυτοματοποίηση βάσει αυτών), αεροδιαστημική, τηλεματική και αυτόματη πλοήγηση, νανοτεχνολογίες και νανοϋλικά, νέα συστήματα τεχνητής νοημοσύνης, τηλεπικοινωνιών και παγκοσμίμων δικτύων πληροφορι-

κής. Στον υπό διαμόρφωση πυρήνα του εν λόγω παραδείγματος θα εντάσσεται η ανάπτυξη βασιζόμενων σε διεπιστημονικές αρχές συγκλινουσών τεχνολογιών διαφόρων ειδών και επιπέδων [ενδεχομένως: νανοηλεκτρονική, μοριακή και νανοφωτονική (nanophotonics), νανοϋλικά και νανοδομημένα υλικά επικάλυψης, κατάλυσης και μεμβράνες, οπτικά νανοϋλικά, νανοετερογενή συστήματα, νανοβιοτεχνολογία, κ.ά.]. Οι τελευταίες θα συγκροτούνται με τη διασταύρωση διαφόρων συνδυασμών επιτευγμάτων από τα πεδία της νανοτεχνολογίας, της βιοτεχνολογίας και της πληροφορικής, καθώς επίσης και άλλων ξεχωριστών ερευνητικών και τεχνολογικών πεδίων, εκ πρώτης όψεως μη συνδεδεμένων με τα γενεσιουργά του νέου συστήματος. Φέροντες τη διείσδυση-διάχυση των νέων τεχνολογιών κλάδοι θα είναι οι εξής: ηλεκτρονική, πυρηνική ενέργεια, ηλεκτρική μηχανολογία, πληροφορία και επικοινωνίες, εργαλειομηχανές, ναυπηγική, αεροναυπηγική, αυτοκινητοβιομηχανία, εργαλειομηχανές, φαρμακευτική, ηλιακή ενέργεια, πυραυλική και διαστημική βιομηχανία, κυτταρική ιατρική, κατασκευές, χημική βιομηχανία, μεταλλουργία, κ.ά.

Αυτές οι διεπιστημονικές είτε/και συγκλίνουσες τεχνολογίες, που θα αποτελούν την κινητήριο δύναμη της επικείμενης τεχνολογικής τομής, δεν θα οδηγήσουν μόνο στην εμφάνιση ριζικά διαφορετικών εμπορευμάτων και υπηρεσιών, αλλά θα συμβάλουν και στην παραγωγή παραδοσιακών εμπορευμάτων και υπηρεσιών, με ανέφικτες για την παραδοσιακή τεχνολογία παραγωγής ιδιότητες και προδιαγραφές. Η διαδικασία αυτή θα τροφοδοτήσει νέους ανταγωνισμούς και ανισομέρειες, διά της οριστικής ηθικής παλαίωσης όχι μόνο προϊόντων και υπηρεσιών, αλλά και παραγωγικών διαδικασιών, μερίδων της εργασιακής δύναμης, τύπων αναγκών και καταναλωτικών προτύπων, κ.ο.κ.

Η μετάβαση στο νέο τεχνολογικό παράδειγμα θα συνιστά το νέο, το τρίτο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης, που θα αναβαθμίσει ριζικά την κοινωνικοποίηση της παραγωγής, θα αναπτύξει περαιτέρω πλανητικής κλίμακας τεχνολογίες και παραγωγικές διαδικασίες, τον χαρακτήρα της εργασίας και την αποδοτικότητα των βασικών κατευθύνσεων ανάπτυξης της οικονομίας, θα αλλάξει ριζικά τους όρους συγκρότησης, τις ιδιότητες και τη σύνθεση της παγκόσμιας εργατικής τάξης. Υπό αυτούς τους όρους θα προκύψουν και νέοι δίαιλοι διασύνδεσης της έρευνας με την τεχνολογία και την παραγωγή, νέοι όροι παιδείας και εκπαίδευσης για το υποκείμενο της εργασίας.

Οι συνδεδεμένες με τα παραπάνω διαδικασίες, στα πλαίσια της κεφαλαιοκρατίας, δεν μπορούν παρά να εκτυλίσσονται ανισομερώς. Χώρες και περιοχές και οικονομικοί όμιλοι που θα επιτύχουν ταχύτερα την ανασυγκρότησή τους με τη μετάβαση σε αναπαραγωγικό σύστημα βάσει του νέου σταδίου της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης, θα έχουν το συγκριτικό πλεονέκτημα στην επόμενη φάση του παγκόσμιου ανταγωνισμού, αντλώντας από τον υπόλοιπο κόσμο την

ιδιότυπη «τεχνολογική πρόσοδο» όσο θα διαθέτουν την αποκλειστική χρήση αυτών των επιτευγμάτων, ασχέτως με το πού θα παράγεται το τελικό προϊόν των διαδικασιών που θα έχουν υπό τον έλεγχό τους.

Κατά τα φαινόμενα, δεν υπάρχει άμεσα ορατή συνεκτική τομή στις επιστημονικές γνώσεις που θα μπορούσε σήμερα, μεσούσης της κρίσης να λειτουργήσει για το κεφάλαιο ως άμεση πλατφόρμα πρωτοποριακών τεχνολογικών κατευθύνσεων (breakthrough technology), ικανών να κάνουν τη διαφορά, επαναστατικοποιώντας την παραγωγή, παρέχοντας την αναμενόμενη ανάκαμψη-ανασυγκρότηση μέσω της νέας ώθησης της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Ως εκ τούτου, η πλέον πιθανή «λύση» για την αμέσως επόμενη φάση κεφαλαιακής συσσώρευσης θα είναι μάλλον ένας στοχευμένος συνδυασμός καινοτόμων κατευθύνσεων, βάσει διαθέσιμων κεκτημένων της βασικής έρευνας, και βάσει περαιτέρω βελτιστοποίησης και συνδυαστικής χρήσης-επέκτασης ήδη γνωστών τεχνολογικών κατευθύνσεων σε ευρεία κλίμακα. Η προώθηση αυτής της δέσμης «λύσεων» δεν θα είναι αποκλειστική υπόθεση οικονομικών, τεχνολογικών και πολιτικών αποφάσεων.

Σε αυτά τα πλαίσια, κεντρική θέση στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης καταλαμβάνει η οικολογική προβληματική και ιδιαίτερα το πρόβλημα της «κλιματικής αλλαγής». Χαρακτηριστική είναι από αυτή την άποψη η έκθεση Stern (2006), η σύνταξη της οποίας ανατέθηκε στον οικονομολόγο Nicholas Stern από τη βρετανική κυβέρνηση. Αφορά τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στην παγκόσμια οικονομία και έχει αποτελέσει τη μεγαλύτερη και πιο διαδεδομένη έρευνα του είδους της (Weitzman M. L. 2007). Η τεχνολογία των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας (Α.Π.Ε.) φαντάζει πλέον ως επιτακτική αναγκαιότητα, περισσότερο στην ευρύτερη κοινή γνώμη, παρά στους καθ' ύλην αρμόδιους ερευνητές.

Στα πλαίσια της εν εξελίξει παγκόσμιας συστημικής κρίσης, δεν πρέπει να υποτιμάται και το ηθικό, αισθητικό και εν γένει ιδεολογικό πλαίσιο που διαμορφώνεται. Η συστηματική προβολή, υποβολή και επιβολή της «οικολογικής» διάστασης της επικείμενης τεχνολογικής καμπής, είναι μια στρατηγική επιλογή των ιθυνόντων με πολλαπλές στοχεύσεις και αποδέκτες. Μπορεί να παραμερίσει τους ενδοιασμούς για το κόστος των σχετικών επενδύσεων και να διανοίξει ένα επενδυτικό πεδίο δόξης λαμπρόν του κεφαλαίου, όχι απλώς σε κλίμα ευρείας συναίνεσης, αλλά ακόμα και με όρους μαζικού κινήματος υπέρ αυτής της αλλαγής. Η αλλαγή αυτή προβάλλει ως ιδεώδης σύγκλιση ιδιωτικού οικονομικού συμφέροντος και κοινωνικής ευαισθησίας για τις τύχες του πλανήτη και της ανθρωπότητας... (αναλυτικότερα βλ. Πατέλη: 2011, Patelis: 2012).

Η πολιτική της «Πράσινης Νέας Συμφωνίας» συνιστά εγχείρημα διαχείρισης-ανάπτυξης αυτής της κρίσης στα πλαίσια μιας πρωτοφανώς διευρυμένης επιθετικής κεφαλαιακής συσσώρευσης, σε συνδυασμό με μια ενορχηστρωμένη

χειραγώγηση ευαισθητοποιημένων από την οικολογική προβληματική αντιπολιτευτικών ομάδων (βλ. Κριζις καπιταλισμα...).

Σε κάθε περίπτωση, οι κυρίαρχοι στα πλαίσια αυτών των σχέσεων παραγωγής, οι κεφαλαιοκράτες, επιλέγουν από το εκάστοτε φάσμα δυνατοτήτων τεχνολογικής ανάπτυξης εκείνες τις κατευθύνσεις που διασφαλίζουν τη συνέχιση και εδραίωση της κυριαρχίας τους και τη βελτιστοποίηση της εκμετάλλευσης ανθρώπου και φύσης μέσω αυτών (της απόσπασης υπεραξίας, εκφρασμένης σε κερδοφορία), σε συνάρτηση με το τι αποδέχονται-επιτρέπουν οι κυριαρχούμενοι. Όπως είδαμε παραπάνω, οι κυρίαρχοι έχουν κάθε λόγο να παρουσιάζουν αυτές τις επιλογές τους ως επιλογές που δήθεν γίνονται εξ ονόματος της κοινωνίας και της προόδου εν γένει, σαν να διαχειρίζονται καθαρά τεχνικές διαδικασίες, δίκην φυσικού φαινομένου.

Οι κυριαρχούμενοι, από τη θέση και τον ρόλο τους στην εργασιακή διαδικασία, δεν μπορούν να βλέπουν τις επιλογές από το εκάστοτε φάσμα δυνατοτήτων τεχνολογικής ανάπτυξης ανεξάρτητα από την κυριαρχία και την εκμετάλλευση που υφίστανται, άρα εξετάζουν τις δυνατότητες αυτές από την άποψη του περιορισμού της κυριαρχίας-εκμετάλλευσης που υφίστανται, από την άποψη της αναβάθμισής τους στις εργασιακές σχέσεις, μέχρι την εξάλειψη αυτής της εκμετάλλευσης, με το ριζικό επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Αυτή η σχέση κυρίαρχων-κυριαρχούμενων, εκ των πραγμάτων συχνά παίρνει τη μορφή ετεροβαρούς αμοιβαίου ετεροπροσδιορισμού, με την πρωτοβουλία κινήσεων στα χέρια των κυρίαρχων, όσο οι κυριαρχούμενοι υστερούν στον συσχετισμό δυνάμεων, στον θεωρητικό, πρακτικό και οργανωτικό αγώνα, όσο δηλαδή κινούνται κατ' εξοχήν αμυντικά.

Σε συνθήκες κοινωνικού πολέμου εναντίον της εργασίας, το κεφαλαιοκρατικό σύστημα αναζητά εναγωνίως τρόπους διεξόδου από την κρίση, τρόπους «παραγωγικής ανασυγκρότησης» προς όφελός του, μέσω απαξίωσης της εργασίας, μέσω καταστροφής κεφαλαίων, μέσω ποικίλων μορφών χρηματοπιστωτικού παρασιτισμού, μέσω του πολέμου και, τελικά, μέσω της αξιοποίησης της επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου, μέσω της αλλαγής τεχνολογικού παραδείγματος και της κλιμάκωσης της διαδικασίας επανεξοπλισμού-επαναπροσανατολισμού της παραγωγής, βάσει του πλέγματος τεχνολογιών που συγκροτούν το τρίτο στάδιο της επιστημονικοτεχνικής επανάστασης. Η αναζήτηση αυτή δεν μπορεί παρά να είναι βαθύτατα ταξική, μας και είναι θεμελιωδώς συνυφασμένη με τις προοπτικές της ανθρωπότητας, με την ίδια την επιβίωση του ανθρώπου. Η έκβαση αυτής της αναζήτησης θα εξαρτηθεί κυρίως από το εάν και κατά πόσο οι δυνάμεις της εργασίας θα προβάλλουν με την πάλη τους τη δική τους στρατηγική διεξόδου από την κρίση, μια παραγωγική ανασυγκρότηση στη βάση των βαθύτερων αναγκών και των προοπτικών επαναστατικής ενοποίησης της

ανθρωπότητας, από το εάν θα διαρραγεί εκ νέου και σε άλλη βάση το χωροδικτύωμα της παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας με την επαναστατική απόσπαση κατ' αρχάς κάποιων «ασθενών κρίκων» του. Παρελκυστικά προς αυτή την πάλη λειτουργεί η πολιτική της «Πράσινης ανάπτυξης» και τα αντίστοιχα ιδεολογήματα.

Ο συνδυασμός των παραπάνω «λύσεων», στην περίπτωση που θα οδηγήσει σε ποιοτική και ουσιώδη αναβάθμιση της εντατικής ανάπτυξης των εμπράγματων και προσωπικών όρων της παραγωγής, με τη χρήση επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου (γεγονός που θα επαναπροσδιορίσει τους όρους και τα όρια εκτατικής ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατίας μέσω νέας, ευρύτερης και βαθύτερης χρήσης φυσικών πόρων και διαδικασιών) ενδέχεται να παράσχει προσωρινή διάσωση-διέξοδο από την κρίση για την κεφαλαιοκρατία, δημιουργώντας νέο πεδίο συσσώρευσης, πιο πρόσφορο και για τη διασφάλιση κάποιας ιδεολογικής ηγεμονίας-συναίνεσης (π.χ. εν είδει «πράσινης ανάπτυξης»), προετοιμάζοντας τον νέο ιστορικό κύκλο των κοινωνικών αγώνων.

Οι πλέον επιθετικοί κύκλοι του κεφαλαίου συνδέουν μονοσήμαντα την «ανασυγκρότηση» που επιδιώκουν με την εδραίωση και διαιώνιση της κυριαρχίας τους, με τη συντριβή του πόλου της εργασίας και την επιβολή εν είδει «μεταρρυθμίσεων» των πλέον ακραίων νεοφιλελεύθερων μέτρων λιτότητας με όρους αποικίας χρέους.

Από τη σκοπιά του πόλου της εργασίας γίνεται όλο και πιο επιτακτική η συγκρότηση ενός κοινωνικού και πολιτικού μετώπου, στη βάση ενός μεταβατικού προγράμματος αλληλένδετων ριζοσπαστικών διεκδικήσεων και μετασχηματισμών ανασυγκρότησης σοσιαλιστικού προσανατολισμού, που θα περιλαμβάνει:

- την έξοδο από το ευρώ για την αποκατάσταση του εθνικού ελέγχου στη νομισματική και οικονομική πολιτική, σε ρήξη με τις στρατηγικές επιλογές του καθεστώτος, και έξοδο από την ΕΕ-χρηματοπιστωτική φυλακή λαών, καθώς και από όλους τους ιμπεριαλιστικούς οργανισμούς,
- την κατάργηση του μνημονίου και των δανειακών συμβάσεων, καθώς και όλων των μνημονιακών νόμων, ρυθμίσεων και διατάξεων, την παύση πληρωμών και τη διαγραφή του δημοσίου χρέους,
- την εθνικοποίηση των τραπεζών και των επιχειρήσεων στρατηγικής σημασίας, στα πλαίσια ενός σχεδιασμού για την παραγωγική ανασυγκρότηση της οικονομίας με γνώμονα τις λαϊκές ανάγκες, με εργατικό και λαϊκό έλεγχο, σε συνδυασμό με εδραίωση οικονομικών σχέσεων και ανταλλαγών σε ισότιμη βάση με αντίστοιχου επιπέδου οικονομίες και με αξιοποίηση των ενδο-ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων,
- την εδραίωση αυθεντικής λαϊκής κυριαρχίας, τον ριζικό εκδημοκρατισμό όλων των τομέων της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, με τη δημιουργία ζωντανών θεσμών άμεσης και έμμεσης δημοκρατίας με την ευρύτερη δυνατή

λαϊκή συμμετοχή, αιρετότητα, ανακλητότητα αντιπροσώπων, εκ περιτροπής εναλλαγή σε θέσεις ευθύνης, λογοδοσία, διαφάνεια και έλεγχο όλων των βαθμίδων οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης (βλ. Τι είναι και τι επιδιώκει...: 2014 και Καλτσώνη: 2015).

Ιδιαίτερα για χώρες σαν την Ελλάδα, είναι εξαιρετικά δύσκολη η ανατροπή της μνημονιακής επίθεσης και η νικηφόρα προοπτική, χωρίς την επεξεργασία μιας σειράς ζητημάτων, όπως οι σύγχρονες παραγωγικές δυνατότητες της χώρας μας, η ανάπτυξη μιας σύγχρονης θεωρίας του σοσιαλισμού, η αναζήτηση εναλλακτικών δυνατοτήτων, έναντι του κυρίαρχου νεοφιλελεύθερου πλαισίου, μορφών οικονομικής και πολιτικής συνεργασίας-ολοκλήρωσης μεταξύ διαφορετικών χωρών προς την κατεύθυνση του σοσιαλισμού κ.ά. Αυτή η εναλλακτική προοπτική δεν μπορεί να συνιστά στροφή σε έναν πρωτόγονο εθνικό απομονωτισμό (πράγμα που θα συνιστούσε παραλογοισμό και αντιδραστική-οπισθοδρομική ουτοπία δεδομένων των σύγχρονων παραγωγικών δυνάμεων, της θέσης και του ρόλου της χώρας στον διεθνή και παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας), αλλά τουναντίον ανάπτυξη διεθνούς συντονισμού του αγώνα και διεθνούς οικονομικής συνεργασίας σε ισότιμη βάση –ιδίαιτερα με χώρες που βρίσκονται σε αντίστοιχο επίπεδο– και με την αξιοποίηση των παγκόσμιων αντιθέσεων.

Στην κρισιακή συγκυρία, όπως αυτή εκδηλώνεται στον «ασθενή κρίκο», δεν μπορεί να υπάρξει «παραγωγική ανασυγκρότηση» διαχειριστικού τύπου, χωρίς ρήξη με το καθεστώς αποικίας χρέους, στα πλαίσια του κυρίαρχου κεφαλαιοκρατικού συστήματος σχέσεων παραγωγής (βλ. και Ιωακείμογλου). Οι αυταπάτες περί «αριστερής» διακυβέρνησης-διαχείρισης στα πλαίσια του καθεστώτος αποικίας χρέους υπό διακρατική ευρωατλαντική επιτήρηση (NATO, E.E. κ.ο.κ.), χωρίς να θίγονται οι στρατηγικές επιλογές του κεφαλαίου και οι σχέσεις παραγωγής, έχουν εν πολλοίς συντριβεί μετά την απάτη του Ιουλιανού πραξικοπήματος του 2015, όπου το συντριπτικό ΟΧΙ σε αυτές τις επιλογές που διατρανώθηκε στο δημοψήφισμα, μετετράπη δολιώς σε ΝΑΙ... Σήμερα, το κάθε πρόταγμα από την παραπάνω δέσμη βραχυ-μεσοπρόθεσμων διεκδικήσεων του κινήματος εξακοντίζεται στον πυρήνα των διακυβευμάτων της εποχής, αναμετράται με τις κυρίαρχες στρατηγικές επιλογές της άρχουσας τάξης, συναρτάται με τη δυναμική του ριζικού επαναστατικού μετασχηματισμού, με την επανεκκίνηση της παγκόσμιας επαναστατικής διαδικασίας. Είναι λοιπόν σκόπιμο, αυτή η συνάρτηση να γίνεται μετά λόγου γνώσεως, συνειδητά, με όρους διαλεκτικής υπαγωγής των τακτικών κινήσεων στη στρατηγική, με όρους εμπλοκής του επαναστατικού κινήματος στη «ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης» της συγκυρίας, αλλά και των εργαζομένων σε μαζική κλίμακα.

Με όρους άμεσης υπέρβασης της κρίσης απ' τη σκοπιά των αναγκών του ερ-

γαζόμενου λαού, με όρους κλιμάκωσης του αγώνα για μια ανασυγκρότηση της οικονομίας, της κοινωνίας, της πολιτικής και του πολιτισμού συνολικά, το πρόβλημα της Ελλάδας και παρόμοιων χωρών αποτελεί μέρος του μείζονος προβλήματος της εποχής: της προοπτικής της επαναστατικής μετάβασης της κοινωνίας στην ενοποιημένη ανθρωπότητα.

Βιβλιογραφία

- INFOWAR (2015) Μόνο Ζιμπάμπουε και Συρία ξεπερνούν την Ελλάδα σε πτώση του ΑΕΠ. 20/06/2015 <http://info-war.gr>.
- Marx K. (1857-61) *Outlines of the Critique of Political Economy (Grundrisse)*. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/grundrisse/>
- Patelis D. (2012). Capital accumulation, crisis and 'return to nature'? Στο: B. Laperche, N. Levratto and D. Uzunidis ed., *Crisis, Innovation and Sustainable Development. The ecological opportunity*. Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA. Published by Edward Elgar, pp. 207-230.
- Richta R. (ed.) (1967) *Civilization at the Crossroads: Social and Human Implications of the Scientific and Technological Revolution*. Czechoslovak Academy of Sciences, Prague [ελλ. 2η Έκδοση, Κέδρος, Αθήνα, 2008].
- Silver, B. (2003) *Forces of Labor. Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The Green New Deal. <http://www.neweconomics.org/projects/green-new-deal>.
- Weitzman M. L. (2007). The Stern Review on the Economics of Climate Change. Book review for JEL. <http://www.economics.harvard.edu/faculty/weitzman/files/JELSternReport.pdf>.
- Βαζιούλιν Β. Α. (2004). *Η λογική της ιστορίας. Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα.
- Διεθνής Σχολή «Λογική της Ιστορίας» (Δ.Σ.Λ.Ι.) <http://www.ilhs.tuc.gr/gr/index.htm>
- Ιωακείμωγλου Η. Παραγωγική ανασυγκρότηση και παραγωγικές σχέσεις (το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Κόκκινο», τεύχος Νο 2). <https://project.gr/article/paragogiki-anasygkrotisi-kai-paragogikes-sheseis>
- Ιωάννου Χ. (2014) Τι είναι Παραγωγική Ανασυγκρότηση; ΗΜΕΡΗΣΙΑ 18/1/2014.
- Καλτσώνη Δ. (2015) Πολιτικοί και συνταγματικοί όροι της παραγωγικής ανασυγκρότησης: η ανάγκη Συντακτικής Συνέλευσης. Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο "Παραγωγική ανασυγκρότηση στην Ελλάδα: μελετώντας το παρελθόν, σχεδιάζουμε το μέλλον", Θεσσαλονίκη, 27-28/11/2015 (Ίδρυμα Δ. Μπάτσης, ΑΠΘ, ΠΑΜΑΚ).
- Μαυρουδέα Σ. (2015) Εναλλακτικά σενάρια δομικής προσαρμογής στην Ελλάδα και το πρόβλημα της παραγωγικής ανασυγκρότησης. Εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο "Παραγωγική ανασυγκρότηση στην Ελλάδα: μελετώντας το παρελθόν, σχεδιάζουμε το μέλλον", Θεσσαλονίκη, 27-28/11/2015 (Ίδρυμα Δ. Μπάτσης, ΑΠΘ, ΠΑΜΑΚ).
- Μεϊμαράκη Ε. (2015) Σημεία ομιλίας του προέδρου της Νέας Δημοκρατίας στη ΔΕΘ. 12/09/2015.
- Νέα Πράσινη Συμφωνία: Αδιέξοδο ή μονοπάτι διεξόδου από τον καπιταλισμό; Μια συζήτηση μεταξύ των Φρίντερ Όττο Βολφ και Τάζιο Μίλερ (2010). <http://www.rednotebook.gr/details.php?id=257>.
- Παπακωνσταντίνου Π. (2010). *Επιστροφή στο μέλλον*. Λιβάνη, Αθήνα.
- Πατέλη, Δ. (2014α) Ιμπεριαλιστική ολοκλήρωση, ανισομέρεια και «ασθενής κρίκος», Υλικά Συνεδρίου «Η Ευρωπαϊκή Ένωση απέναντι στην Ελλάδα» Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο 17-19 Ιανουαρίου 2014: 156-163.
- Πατέλη Δ. (2014β), Νέο στάδιο, αλλαγές στη σύνθεση της εργατικής τάξης και "κρίση πολιτικής εκπροσώπησης". Εισήγηση στο Συνέδριο του Μαξιστικού Χώρου Μελέτης και Έρευνας:

- «Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας - ταξική συνείδηση και πολιτική διαπάλη». 21, 22 & 23.11.2014.
- Πατέλης Δ. (2011) Φύση, κεφαλαιακή συσσώρευση, κρίση και “πράσινα” ιδεολογήματα. ΘΕΣΕΙΣ, τ. 4-5/2011, σελ. 61-82.
- Τι είναι και τι επιδιώκει η Συλλογικότητα αγώνα για την ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΕΝΟΠΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑΣ (2014) http://epanastatikienopoiisi.blogspot.gr/2014/02/blog-post_9.html.
- Τόλιου Γ., Παραγωγική Ανασυγκρότηση και Μεταβατικό Αριστερό Πρόγραμμα. Εισήγηση στο συνέδριο «Παραγωγική ανασυγκρότηση: Συστημική Προσέγγιση ή Κοινωνική Ανατροπή» (ΜΑΧΩΜΕ) 12 και 13 Μαρτίου 2014.
- Χαρισίου-Καλλιαντόπουλου Β. (2014), Παραγωγική ανασυγκρότηση ή οικονομία των αναγκών; <https://barikat.gr/content/paragogiki-anasykrotisi-i-oikonomia-ton-anagkon>.
- Долгосрочный прогноз научно-технологического развития Российской Федерации (до 2025 года) (χ.χ.). Потенциал и позиции России на рынке технологий. <http://protown.ru/information/doc/4295.html>.
- Кризис капитализма финансовых рынков — испытание для левых (χ.χ.) http://sceptsis.ru/library/id_2431.html.

Σημειώσεις

1. Αυτή η εκ των πραγμάτων υιοθέτηση με άλλο πρόσημο της αστικής αντίληψης περί ταύτισης επιστήμης-τεχνολογίας-κεφαλαίου, στη θέση της διαλεκτικής της ιστορικής επίλυσης της βασικής αντίφασης εργασίας-κεφαλαίου, παραγωγικών δυνάμεων-κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής, θέτει τη μεταφυσική απόλυτη υπαγωγή του ενός πόλου στον άλλο, άρα, εκ των πραγμάτων, βλέπει ως ανυπέρβλητες τις κεφαλαιοκρατικές σχέσεις παραγωγής. Σηματοδοτεί επίσης τη θεωρητική και πρακτική παραίτηση από τη συγκεκριμένη ανάδειξη του χαρακτήρα εμπλοκής του εκάστοτε υποκειμένου της εργασίας (χαρακτήρα εργασίας, καταμερισμού εργασίας) στην όλη διαδικασία, την αδυναμία αντικειμενικού προσδιορισμού των όρων κοινωνικοποίησης της παραγωγής που καθιστούν αναγκαία τη συγκρότηση του επαναστατικού υποκειμένου και την επαναστατική ανατροπή-άρση όχι μόνο της κεφαλαιοκρατίας αλλά και όλης της προγενέστερης πορείας της ανθρωπότητας (προταξικών, ταξικών σχέσεων και των καταλοίπων τους). Ως εκ τούτου, οι φορείς της παραπάνω μεταφυσικής, δεν μπορούν να συλλάβουν τον πυρήνα του κοινωνικού τρόπου παραγωγής ως βασική κινητήριο δύναμη της επαναστατικής ανάπτυξης της κοινωνίας και ο ορίζοντας της (όποιας) αλλαγής που επαγγέλλονται εξαντλείται σε κατανεμητικές, πολιτικές, βουλευσιαρχικές κ.ο.κ. πτυχές, με υπόρρητη την εξέταση επιστήμης-τεχνολογίας (άρα και του χαρακτήρα της εργασίας) ως δεδομένων και αμετάβλητων όρων.

2. Επεικώς άστοχος είναι ο χαρακτηρισμός του σοβιετικού συστήματος ως «ιδιόμορφου κενύσιανου συμβιβασμού ανατολικού τύπου» (Παπακωνσταντίνου, 2010, 56) και μόνο λόγω του ότι ο κενύσιανισμός προέκυψε ιστορικά πολύ μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και μάλιστα ως εν πολλοίς κακέκτυπο-απομίμηση πτυχών της σοσιαλιστικής οικονομίας για τη σωτηρία της κεφαλαιοκρατίας από τις κρίσεις και για τον κατευνασμό της ταξικής πάλης.

3. Υπάρχει αρκετή σύγχυση ως προς τα κριτήρια περιοδολόγησης των επιστημονικών και τεχνολογικών επαναστάσεων. Μάθαμε, π.χ., ότι κεντρικό θέμα στο ετήσιο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός του 2016 είχε οριστεί η «4η Βιομηχανική Επανάσταση», ένας όρος που ενσωματώνει την τεχνολογική εξέλιξη, όπως η ρομποτική ή η τεχνική νοημοσύνη (Καθημερινή 14.01.2016).